

Kulturna baština pod pritiskom masovnog turizma

Marochini, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:527661>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER Muzeologija i upravljanje baštinom
Ak. god. 2022./2023.

Marta Marochini

Kulturna baština pod pritiskom masovnog turizma

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Željka Miklošević

Zagreb, kolovoz, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Baština kao turistički resurs.....	2
3.	Uništavanje baštine pod pritiskom turizma.....	4
3.1.	Neprikladno ponašanje turista.....	5
3.2.	Turistička infrastruktura.....	7
4.	Primjeri negativnih utjecaja turizma na baštinu.....	8
4.1.	Petra, Jordan.....	8
4.2.	Lascaux, Francuska.....	11
4.3.	Machu Picchu, Peru.....	12
4.4.	Venecija, Italija.....	15
5.	Etičnost i održivi razvoj turizma.....	16
5.1.	Održivost kulturnoga turizma.....	17
6.	Ekonomska i društvena dimenzija turizma.....	19
7.	Kako zaštititi baštinu.....	22
8.	Pristup baštini - pravo ili povlastica?.....	26
8.1.	Motivacija kulturnih turista.....	27
8.2.	Pravo na turizam.....	29
9.	Zaključak.....	32
10.	Literatura.....	34

1. Uvod

Turizam je jedna od najbrže rastućih grana gospodarstva današnjice. U 2019. godini činio je čak 10,3% svjetskoga BDP-a (Jus, Tsering i Mitcham, 2022, str. 1). Krajem 20. stoljeća uočeno je da sve veći udio turista traži i posjećuje turistička odredišta „isključivo s ciljem produblivanja znanja o kulturi i baštini“ tih odredišta, a takva podvrsta putovanja nazvana je kulturnim turizmom (Du Cros i McKercher, 2015, str. 3). On danas ima vrlo važnu ekonomsku ulogu jer objedinjuje prometni, ugostiteljski i kulturni sektor, stvara nova radna mjesta i služi kao sredstvo gospodarskog razvoja. U kulturnome sektoru turizam se sve češće koristi kao „strategija za očuvanje tradicionalnih kultura i unapređivanje kulturne i kreativne industrije“ (UNWTO, 2021, s.p.). Zbog brzog razvoja masovnoga turizma tijekom posljednjih nekoliko desetljeća stručnjaci upozoravaju na negativne posljedice iskorištavanja baštine u turističke svrhe. Utjecaji masovnoga turizma na naš planet došli su u fokus šire javnosti tijekom pandemije virusa Covid-19 - kada su se, nakon prestanka putovanja na turističkim odredištima, diljem svijeta dogodile promjene u okolišu i svakodnevnome životu. Tako su, primjerice, stanovnici poznatih turističkih gradova poput Venecije i Barcelone mogli odahnuti zbog smanjenja gužvi na ulicama, a u venecijanskim kanalima primijećeno je pročišćenje vode. Te promjene nagnale su na promišljanje o stanju turizma, a krovne organizacije zadužene za kulturu, baštinu i turizam iznijele su planove za njegovo kontroliranje i ublažavanje kako bi u budućnosti postao održiv. Fokus ovoga rada bit će na zasigurno najosjetljivijem resursu kulturnoga turizma - materijalnoj kulturnoj baštini. Rad donosi analizu negativnih posljedica prekomjernog turizma (eng. *overtourism*) za materijalnu kulturnu baštinu kao neobnovljivi turistički resurs na nekoliko poznatih svjetskih primjera. Objasnit će se koncept održivog razvoja kulturnog turizma, a potom će se analizirati etičnost ograničavanja pristupa kulturnoj baštini u okviru paradigme održivosti. Rad polazi od činjenice da se materijalna kulturna baština ne može u potpunosti očuvati za budućnost zbog faktora kao što je izloženost atmosferskim

utjecajima, ali i zbog nepredvidivih situacija kao što su krađa i ilegalna trgovina artefaktima ili kulturocid za vrijeme rata. Upravo zato treba raditi na prevenciji onih negativnih utjecaja koji se mogu kontrolirati, kao što je iskorištavanje u turističke svrhe.

2. Baština kao turistički resurs

Prema Međunarodnom vijeću za spomenike i spomeničke cjeline (eng. *International Council on Monuments and Sites*, dalje u tekstu ICOMOS), baština je „široki koncept koji uključuje materijalne resurse, kao što su prirodni i kulturni okoliši, pejzažne cjeline, povijesna mjesta, lokaliteti i izgrađeni okoliš, kao i nematerijalne resurse poput zbirki, nekadašnjih i sadašnjih kulturnih običaja i znanja te načina života“ (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 24). Baština je, uz ostala kulturna dobra neke zemlje, jedan od osnovnih resursa kulturnoga turizma i upoznavanje s kulturnom baštinom već dugo služi kao motivacija za putovanje. Već tisućama godina diljem svijeta hodočasnici posjećuju kulturnu baštinu vezanu uz svoju religiju. Od 16. do 19. stoljeća brojni europski plemići su u sklopu *grand tour-a* putovali Europom u svrhu učenja o povijesti. Neizostavni dijelovi tih putovanja bili su posjeti spomenicima i arheološkim nalazištima u Francuskoj, Italiji i Grčkoj. Ekonomske i društvene primjene krajem 19. i početkom 20. stoljeća (prvenstveno u Europi i Sjevernoj Americi) koje su omogućile više slobodnoga vremena i veće prihode srednjim slojevima, te razvoj i pojeftinjenje međunarodnoga prijevoza pogodovale su razvoju masovnoga turizma. Tijekom prve polovice 20. stoljeća najpopularniji oblik turizma bio je takozvani „3S turizam“ (eng. *sun, sea and sand tourism*), ali svjetska odredišta koja su imala za ponuditi i kulturnu baštinu privlačila su sve veće brojeve posjetitelja.

O kulturnome turizmu kao zasebnome segmentu turizma počinje se raspravljati tek kasnih 1970-ih godina kada je uočeno da je on prerastao iz niše za bogate i visokoobrazovane društvene krugove u interes šire populacije (Du Cros i McKercher, 2015). Danas je on jedna od

najrazvijenijih grana turizma. U 2019. godini, prije početka pandemije virusa Covid-19, profiti od svih oblika turizma zajedno dosegli su iznos od 8,9 bilijuna dolara godišnje na globalnoj razini, i tako su činili oko 10,3% svjetskoga BDP-a (UNWTO, 2021). Procjenjuje se da bi od 35 pa do čak 80% svih tih turista mogli biti upravo kulturni turisti (Du Cros i McKercher, 2015). Kulturni turizam danas je „sastavni dio konzumerizma“ usmjeren na „proizvodnju i zadovoljavanje želja turista“ (Dujmović, 2019, str. 146). Ta konzumeristička komponenta utkana je i u samu definiciju kulturnoga turizma prema Svjetskoj turističkoj organizaciji Ujedinjenih naroda (eng. *United Nations World Tourism Organisation*, dalje u tekstu UNWTO) koja navodi kako je to svaka turistička aktivnost „u kojoj je osnovna motivacija posjetitelja naučiti, otkriti, doživjeti i konzumirati materijalne i nematerijalne kulturne atrakcije/ proizvode nekoga turističkoga odredišta“ (UNWTO, 2019, str. 30). Njoj je slična i „marketinški orijentirana“ definicija kulturnoga turizma Boba McKerchera i Hilary Du Cros. Prema njima, kulturni turizam se „oslanja na baštinske resurse nekoga odredišta i oblikuje ih u proizvode koje turisti mogu konzumirati“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 6). Proces oblikovanja nekoga resursa u proizvod za konzumaciju naziva se komodifikacija, a kontekstu kulturnoga turizma često se koriste i termini turizmifikacija ili turistifikacija. Taj proces u kulturnom turizmu uključuje analizu baštine i svih njenih značenja i interpretacija te analizu tržišta i pronalazak metoda predstavljanja baštine kako bi pobudila što veći interes kod potencijalnih „potrošača“. U procesu komodifikacije baštine sudjeluju baštinski stručnjaci, marketinški stručnjaci, investitori i vlasnici baštine, a oni mogu biti lokalna zajednica, država, itd... Baština se u kulturnome turizmu ne konzumira „direktno,“ odnosno sama baština nije gotovi proizvod – ono što turisti traže je zapravo iskustvo upoznavanja s njom ili uživanja u njoj. Završni turistički proizvod je „kombinacija materijalnih i nematerijalnih elemenata“ koji proizlaze iz baštine kao „osnove marketinškoga miksa“ i koji stvaraju cjeloviti doživljaj za potencijalne potrošače (UNWTO, 2019, str. 18) Ashworth (1997) navodi da je interpretacija sama za sebe turistički

produkt. Kako je interpretacija baštine višestruka, tako se iz jednoga baštinskoga resursa može stvoriti više različitih proizvoda. To omogućuje „višestruku prodaju ako su tržišta segmentirana ili čak odvojena, te naknadno doradivanje linije proizvoda kako bi se zadovoljila promjenjiva potražnja“ (Ashworth, 1997, str. 99). Fokus će u ovome radu biti na uporabi materijalne kulturne baštine u turizmu zbog činjenice da je ona u svojoj srži neobnovljiv turistički resurs, usprkos tome što ju je moguće reinterpretirati i pakirati u nove proizvode. Gubitak materijalne kulturne baštine predstavljao bi gubitak osnova kulture i „kolektivnoga sjećanja cijelih zajednica“ (Tahan, 2020, str. 129), ali i osnove za nove interpretacije i proizvode. Prema definiciji iznesenoj u UNESCO-voj Povelji o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, u materijalnu kulturnu baštinu spadaju spomenici (arhitektonska djela, monumentalne skulpture ili slike, elementi ili strukture arheološke prirode,...), skupine građevina i lokaliteti (stvorenii ljudskim radom, ili kombinacijom rada čovjeka i prirode, te područja kao što su arheološki lokaliteti) (UNESCO, 1972). Sve uža povezanost područja upravljanja baštinom i područja turizma dovodi do sukoba zbog različitih vrijednosti i ciljeva koje zastupaju. Baštinski stručnjaci danas više nemaju samo ulogu „upravitelja i čuvara kulturnih dobara - oni su sada u baštinskome turizmu i „izlagači proizvoda“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 3). Baština se komercijalizira i u sklopu turizma postaje još jedan u nizu „proizvoda“ ili resursa za eksploataciju „od strane industrije koje je više zainteresirana za profit, pristup i stvaranje ponude nego za očuvanje“ (Leung, Spenceley, Glen, i Buckley, 2018, str. 5).

3. Uništavanje baštine pod pritiskom turizma

Brzi porast masovnog turizma i nekontrolirani brojevi posjetitelja na najpopularnijim baštinskim lokalitetima pokazali su da neoprezno upravljanje baštinskim turističkim resursima može imati mnoge negativne posljedice za njih. Na sjednici ICOMOS-a 2011. godine, Douglas Comer i Wilhelm Willems naveli su da uništavanje baštine zbog prekomjernog turizma nije „samo spekulacija,“ i da postoje „čvrsti dokazi da su lokaliteti u zadnjih nekoliko desetljeća u

sve većoj opasnosti jer je broj turističkih posjeta sve veći“ (Comer i Willems, 2012, str. 506). Turizam su opisali kao „katalist za degradaciju“ baštine na mnoge načine, od kojih je najopasniji narušavanje njihova fizičkoga integriteta (Comer i Willems, 2012, str. 508). To se odnosi na oštećenja kao što su erozija ili udubljivanje kamenih materijala zbog hodanja ili transporta neprimjerenim prijevoznim sredstvima, oštećenja zbog neprikladne popratne infrastrukture za turiste, uništavanje zbog neopreznoga ponašanja turista (penjanje ili hodanje gdje to nije dopušteno, dodirivanje i naslanjanje), namjerno uništavanje krađom, grafitima, itd... U radu će ponašanje i pritisak turista te neprimjerena turistička infrastruktura biti opisana kao dva glavna uzroka uništavanja i propadanja kulturne baštine.

3.1. Neprikladno ponašanje turista

McKercher i Du Cros (2015) navode da neprikladno ponašanje turista ima dva uzroka. Prvi uzrok je želja upravitelja baštinskih resursa da privuku što veći broj posjetitelja krivim marketinškim strategijama. Ako je resurs „nejasno pozicioniran na tržištu, ili ako turist nije svjestan marketinške strategije u uporabi,“ može doći do privlačenja krivoga tipa turista (Du Cros i McKercher, 2015, str. 39). Tako se na primjer neko osjetljivo arheološko nalazište zbog svoje egzotične ili udaljene lokacije može predstaviti kao prilika za pustolovno putovanje i privući turiste željne avanture. Kada turisti imaju „dručkija očekivanja od lokaliteta,“ koja kasnije „nisu u skladu s doživljenim iskustvom,“ to može rezultirati i dosadom i nezadovoljstvom koji izazivaju neprikladno ponašanje (Du Cros i McKercher, 2015, str. 39). To ponašanje može biti „jednostavno poput bacanja otpada ili fotografiranja kada to nije dozvoljeno, a može prouzrokovati i ozbiljnu štetu, kao što je uzimanje ostataka s povijesnih lokaliteta kao suvenir“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 39). Matthews također navodi da se dobro ponašanje turista „temelji na ispunjavanju očekivanja posjetitelja uz istovremeno podizanje svijesti o rizicima neodgovornoga ponašanja za osjetljivi okoliš“ (Matthews, 2020, str. 162). Tu vezu prepoznaje i ICOMOS i u svojoj Povelji o kulturnom turizmu iz 1999. godine

navodi da bi turistički programi trebali pružati „realistična očekivanja“ i informirati o „specifičnim karakteristikama lokacija“ kako bi se turisti znali ponašati u skladu s njima (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 13). Kao primjer može poslužiti i Split koji kao grad s dugačkom poviješću i bogatstvom spomenika privlači brojne turiste koje zanima kultura, ali se istovremeno promovira i kao grad za zabavu. Tijekom ljetnih mjeseci u medijima su učestale vijesti o stranim turistima koji konzumiraju alkohol i uriniraju po ulicama u starome dijelu grada (Ivković Šimičić, 2023).

Zanimljivo je i to da, kako Comer i Willems navode, vizualna obilježja „daju signale koji određuju norme ponašanja“ (Comer i Willems, 2012, str. 514). To znači da se turisti uvijek ponašaju kao ostali ljudi koje vide oko sebe i da tretiraju svoju okolinu onako kako ju sami doživljavaju. Ako zateknu neuredan lokalitet prekriven grafitima, lako će i sami sudjelovati u bacanju otpada ili šaranju. Kada su na lokalitetu prisutni takvi elementi koji turistima signaliziraju da nije riječ o posebnoj lokaciji, „drugo nekompatibilno ponašanje je lako zamislivo“ i ne smatra se neobičnim (Comer i Willems, 2012, str. 514). Jednom kada neprikladno ponašanje postane uobičajeno, turisti više ne osjećaju odgovornost za štetu koju nanose. Većina turista želi se prikladno ponašati i ne želi izazivati štetu, no „u nedostatku jasnih uputa o pravilnome ponašanju oni će ili slijediti primjer drugih posjetitelja, ili se ponašati prema normama svoje kulture“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 41). Drugi uzrok lošega ponašanja je „neuspješna edukacija turista o primjerenom i očekivanom ponašanju“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 39). Turisti najčešće dolaze na odredište s niskom razinom znanja o njemu. Upravitelji baštinskih resursa „moraju uzeti takav tip turista u obzir, jer on najvjerojatnije čini većinu“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 8). Organizacije zadužene za turizam često izdaju posebne priručnike o pravilnome ponašanju namijenjene turistima. One su kratke i direktne i sadrže popis uputa „o tome što raditi i što ne raditi“ na turističkom odredištu (Novelli, 2005, str. 238). Uz to što utječu na ponašanje turista, pomažu i u stvaranju realnih

očekivanja od odredišta i podižu svijest o važnosti njihova očuvanja (Novelli, 2005). Tako je u slučaju Splita, Grad Split bio primoran postaviti znakove s upozorenjima o posebnosti lokacije kako bi se loše ponašanje turista spriječilo (Ivković Šimičić, 2023).

3.2. Turistička infrastruktura

Udaljena ili nepristupačna kulturna baština u prošlosti je privlačila mali broj istraživača, znanstvenika, i avanturista, kojima je želja za upoznavanjem baštine bila jača od potrebe za komforom (Wickens, 2005). Kako bi se diversificirao tip posjetitelja i povećao njihov broj, potrebno je omogućiti određenu razinu udobnosti na odredištu pomoću dodatne turističke infrastrukture. U nju spada sva popratna infrastruktura odredišta koja služi boljoj interpretaciji baštine, potpunijem i dubljem doživljaju i olakšavanju posjeta, ili kontroli protoka posjetitelja. UNWTO u osnovnu turističku infrastrukturu ubraja zonu dolaska, ulaze, karte i druge upute za orijentaciju, posebnu infrastrukturu za osobe s invaliditetom, suvenirnice, restorane i toalete (UNWTO, 2015). Zona dolaska uključuje svu infrastrukturu za dovođenje posjetitelja na odredište, kao što su ceste, aerodromi i sl. Ona mora veličinom odgovarati broju posjetitelja, sadržavati jasne znakove za orijentaciju, parkirna mjesta, pristupne ceste, itd. (UNWTO, 2015). Kako bi više ljudi moglo posjetiti lokalitet, „upravitelji koriste neprikladna sredstva ili se ona uvode na inicijativu lokalnih prodavača ili obrtnika“ (Comer i Willems, 2012, str. 508). Motorna vozila nanose naročito veliku štetu, ali se često se koriste zbog praktičnosti. Poznato je da su veliki zagađivači i da ispušni plinovi mogu kemijski reagirati s osjetljivom građom. Nadalje, kako Comer i Willems navode, „ništa ne potiče daljnji razvoj kao cesta“ (Comer i Willems, 2012, str. 509). Veći promet znači veći broj turista, što znači bolje poslovanje za lokalno stanovništvo, i naposljetku razvoj druge infrastrukture (Comer i Willems, 2012). Prisutnost aerodroma u blizini također može naštetiti kulturnoj baštini zbog učestalog podrhtavanja tla i ispušnih plinova. Iznimno su važni i dobro dizajnirani znakovi i karte s uputama o kretanju lokalitetom, te dobro organizirane rute za obilaske. Rute koje mogu odvesti

turiste dalje od glavnih atrakcija i u nepoznata područja predstavljaju potencijalni rizik za sigurnost turista (Comer i Willems, 2012). Turistička infrastruktura za osobe s invaliditetom je prema UNWTO-u „osjetljiva tema,“ jer je istovremeno potrebno poštivati zakonske regulative koje određuju kako se mora izraditi i paziti da ona ne narušava integritet lokaliteta (UNWTO, 2015). Infrastruktura poput suvenirnica, restorana ili štandova s hranom često služi lokalnome stanovništvu kao način zarade, ali ona istovremeno dovodi do „trošenja“ lokaliteta i stvaranja problema oko potrošnje energije i gospodarenja otpadom“ (McKinsey&Co, WTTC, 2017). Isto vrijedi i za infrastrukturu za osobnu higijenu. Važno je da turistička infrastruktura odgovara kapacitetu odredišta. Primjerice, parkirališta ne bi smjela moći primiti vozila s više posjetitelja nego što pojedino odredište može primiti bez da to utječe na njegov integritet. Važno je i da se turistička infrastruktura pravilno održava. Sukladno teoriji o utjecaju vizualnih obilježja na ponašanje turista, ako je infrastruktura neuredna i oštećena, turisti neće imati poticaj da se ponašaju s poštovanjem prema odredištu. „Kumulativan efekt“ neprimjerenoga razvoja infrastrukture i oštećene kulturne baštine „progresivno oslobađa lokalno stanovništvo, turističke radnike i ostale posjetitelje odgovornosti“ da ne nanose dodatnu štetu, i oni naposljetku gube osjećaj uloge u upravljaju baštinom koji je važan za njeno očuvanje (Comer i Willems, 2012, str. 514).

4. Primjeri uništavanja baštine

4.1. Petra, Jordan

Petra je grad smješten u jugozapadnome dijelu Jordana poznat po antičkoj arhitekturi uklesanoj u pješčenjačke stijene narančasto-crvene boje. Vrhunac razvoja postiže u prvome stoljeću prije Krista kao glavni grad i važno trgovačko središte Nabatejskoga kraljevstva. Nakon razornoga potresa i promjene trgovačkih ruta u četvrtome stoljeću počinje propadati i pretpostavlja se da je do sedmoga stoljeća u potpunosti napušten („About Petra,“ s.p.).

Informacije o lokaciji Petre prenošene su s generacije na generaciju među lokalnim beduinima, i oni su pomogli švicarskom istraživaču Johannu Ludwigu Burckhardt u da ju pronađe 1812. godine. Ostatke grada istražuju povjesničari i arheolozi, a pristižu i brojni drugi putnici, hodočasnici i umjetnici inspirirani pričama o „fascinantnom antičkome lokalitetu“ („About Petra,“ s.p.). Turizam se nastavlja razvijati tijekom 20. stoljeća. 1950-ih godina jordanska vlada otvara prvi hotel kod obližnjega grada Wadi Muse u kojemu zapošljava pripadnike beduinskih plemena, a oni nude i konje i deve za prijevoz turista prema Petri. Uz lokalitet niču brojni štandovi s razglednicama i suvenirima, uz koje se prodaju i pravi artefakti (Abu Tayeh i Hussein Mustafa, 2011). Danas je Petra otvorena za posjetitelje kao Arheološki park koji se prostire na 261 km². Dodan je na UNESCO-v Popis svjetske baštine 1985. godine, a zbog osjetljivosti već 1993. godine dospijeva i na popis Ugrožene baštine. Ipak, taj status i upozorenja o utjecaju turizma ne usporavaju njegov rast. Tijekom 1985. godine lokaciju posjećuje oko 100.000, a 2019. godine preko 1 milijun ljudi („Petra sees 147% increase in January visitors,“ 2023). Te godine je lokalitetom dnevno prolazilo i do 8000 ljudi (Arraf, 2020). Comer i Willems su u izvješću „Tourism and Archaeological Heritage: Driver to Development or Destruction“ analizirali utjecaje turizma na Petru. Naveli su da su prijevozna sredstva koja se koriste za prijevoz posjetitelja neprikladna za lokalitet i doprinose uništavanju. Kao primjer su naveli Nabatejske stepenice koje vode do grobnice Ad-Dayr, koje su djelomično smrvljene pod kopitima magaraca (Sl 1). Konji i deve koji se također koriste za prijevoz dižu prašinu koja se lijepi na kamene zidove (Comer i Willems, 2012). Čak i izgradnja modernih cesta nije dobro rješenje u ovome slučaju jer bi to omogućilo povećani promet, a ispušni plinovi vozila mogu kemijski reagirati s kamenim građevinama i spomenicima te tako nanijeti dodatnu štetu. Eroziju pogoršava i obuća turista koja je pregruba za taj teren. Umjesto cipela s potplatima koji grebu i pobiru sitne kamenčiće, trebali bi nositi mekane tenisice ili gumene radne čizme (Abu Tayeh i Hussein Mustafa, 2011). Nadalje, veliki problem je i ponašanje turista. Uočena je „erozija

kamenih spomenika zbog ljudskog kontakta, pojačana utjecajem vlage i temperaturnih fluktuacija“ (Comer i Willems, 2012, str. 508). Na pješčenjačkim zidovima stvaraju se bijele nakupine i kemijskom analizom utvrđeno je da su one posljedica naslanjanja umornih turista, koje je dovelo do reakcije kamena i znoja i masnoće s njihovih ruku. (Abu Tayeh i Hussein Mustafa, 2011). Oni također često prolaze putevima koji im nisu namijenjeni, i penju se i sjede po kamenim zidovima i ruševinama. S riznice Khazneh i staroga kazališta je u samo deset godina nestao sloj debljine 40 mm zbog dodirivanja, grebanja i naslanjanja (Abu Tayeh i Hussein Mustafa, 2011). Grafiti i urezivanje natpisa u zidove je česta pojava, kao i smeće, unatoč dovoljnom broju kanti za odlaganje.



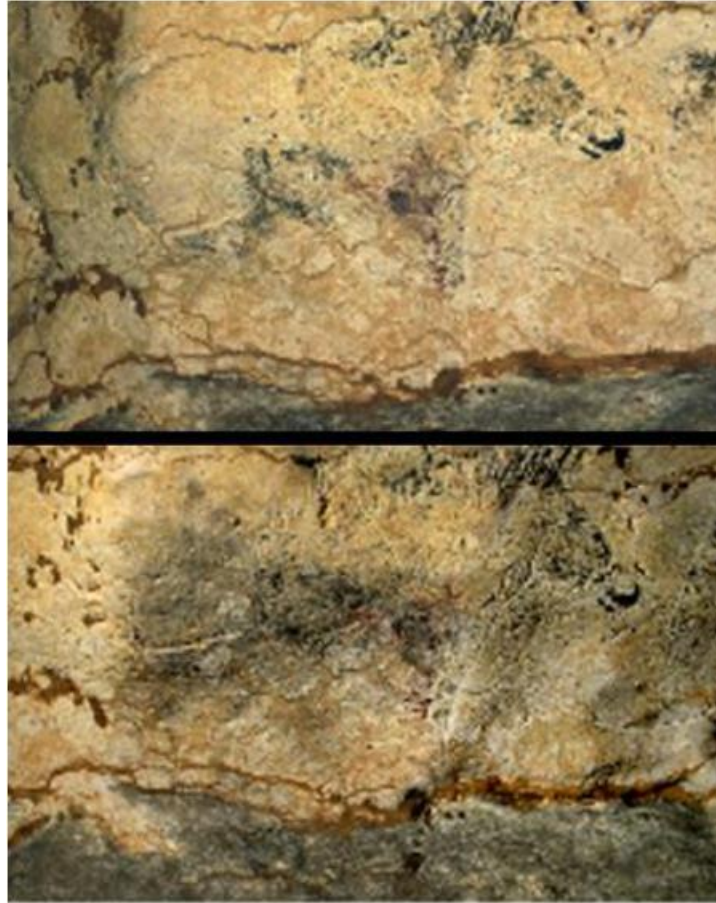
Slika 1: Nekadašnje stepenice koje su vodile do riznice u Petri sada su uništene zbog prijevoza turista na magarcima (Comer i Willems, 2011)

Svi dionici koji su uključeni u upravljanje Arheološkim parkom Petra dobro su upoznati s problemima s kojima se on suočava zbog prekomjernoga turizma i mnoge smjernice i planovi su predloženi no njihova učinkovitost je upitna. Tako primjerice „Revidirani strateški plan za

Petru“ iz 2020. godine koje je osmislila PDTRA (*Petra Development and Tourism Region Authority*), organizacija jordanske vlade za upravljanje tim područjem, istovremeno sadrži preporuke za stvaranje strategija za kontroliranje turizma, ali i za povećanje oglašavanja lokacije (Petra Development and Tourism Region Authority, 2020). S druge strane treba navesti i da je Petra jedan od najznačajnijih i najunosnijih Jordanskih turističkih resursa i da cijele zajednice blizu lokaliteta žive od turizma i ne bi ih se smjelo zanemariti u upravljanju.

4.2. Lascaux, Francuska

Francuska spilja Lascaux jedan je od najpoznatijih lokaliteta s primjerima paleolitske spiljske umjetnosti u svijetu. Zbog posebnosti crteža koji se nalaze u njoj, prozvana je „Sikstinskom kapelom prapovijesti.“ Otkrivena je 1940. godine i odmah je postala turistička atrakcija. Međutim, zatvara se već 1963. godine kada je utvrđeno da protok velikoga broja posjetitelja utječe na osjetljiv spiljski ekosustav, i bilo je potrebno provesti istraživanja o razmjeru oštećenja (Leresche, 2019). Procjenjuje se da je u razdoblju od nešto manje od 20 godina oko milijun ljudi posjetilo spilju, a tijekom ljeta prije nego što je zatvorena posjećivalo ju je prosječno 2000 ljudi na dan (Leresche, 2019). Zbog namjernih intervencija u svrhu olakšanja posjeta narušena je mikroklima spilje koja je tisućama godina održavala crteže u savršenom stanju. Nedugo nakon otvaranja za turiste, prošireni su ulazi u spilju što je povećalo protok svježeg zraka i omogućilo curenje kiše („World Archaeology: Lascaux,“ 2010). To znači da su na spilju počeli utjecati atmosferski uvjeti izvana. Zbog velikoga broja turista u spilji je bilo zagušljivo i toplo, pa su tijekom 1950-ih godina temperatura i razina vlage bile namjerno izmijenjene postavljanjem uređaja za ventilaciju (Leresche, 2019). Te intervencije su obavljene bez savjetovanja s arheolozima („World Archaeology: Lascaux,“ 2010). Promjena mikroklimatskih uvjeta pogodovala je razvoju raznih vrsta mikroba koji su na nekim mjestima promijenile boju zidova i crteža, kao što je vidljivo na slici 2.



Slika 2: Usporedba stanja crteža u spilji Lascaux u 2005. i 2007. godini; na slici ispod vidljiv je tamni sloj plijesni („Lascaux cave: a textbook case on the pros and cons of mass tourism,“ 2017)

Već krajem 1950-ih godine arheolozi su primijetili stvaranje „zelene i bijele bolesti“ („World Archaeology: Lascaux,“ 2010). „Zelena bolest“ odnosi se na širenje sloja algi, bakterija i gljivica u tonovima zelene boje koje se često pojavljuju blizu električnih lampi, a „bijela bolest“ je sloj kalcita koji nastaje kada isparavanja vode bogate otopljenim ugljikovim dioksidom reagiraju s kalcijevim karbonatom na zidovima spilje („World Archaeology: Lascaux,“ 2010). Turisti danas više nemaju pristup spilji, tako da je mogućnost nastanka novih oštećenja minimalna, ali oštećenja koja su ranije nastala su ireverzibilna.

4.3. Machu Picchu, Peru

Machu Picchu je sveti grad starih Inka izgrađen u 15. stoljeću u jugoistočnome dijelu peruanskih Anda. Zbog svoje izoliranosti i velike nadmorske visine (preko 2.300 m), nakon što

je ostao napušten bio je poznat samo lokalnom stanovništvu. Američki arheolog i istraživač Hiram Bingham pronalazi ga 1911. godine i predstavlja ga svijetu. O životu u Machu Picchuu ne postoje gotovo nikakvi zapisi - sve što se zna o njemu su pretpostavke povjesničara i arheologa, što mu daje dodatnu mističnost i privlačnost (Davey, 2001). Danas je on arheološka parka koji se prostire na 37.302 hektara i sadrži oko 60 različitih lokaliteta („Machu Picchu - History,“ 2020). U samome gradu nalaze se ostaci oko 200 građevina podijeljenih u poljoprivredni i urbani dio, od kojih su najpoznatije Hram sunca i Soba s tri prozora. Machu Picchu je dodan na UNESCO-v Popis svjetske baštine 1983. godine i u to vrijeme posjećivalo ga je oko 100 000 ljudi godišnje (Meisch, 1985). Kao i Petra u Jordanu, Machu Picchu je danas najvažnije turističko odredište za Peru i njegova godišnja zarada prije pandemije iznosila je oko 40 milijuna dolara. Pretpostavlja se da je u vrijeme Inka u tome gradu živjelo prosječno 500 ljudi, a tijekom vrhunca turističke posjećenosti dolazilo bi i nekoliko tisuća ljudi dnevno (Buckley, Leung, Spenceley i Hvenegaard, 2018). Kako bi došli do lokaliteta, turisti pristižu vlakom ili automobilima u obližnja sela i zatim nastavljaju pješaćiti u grupama s vodičima. Dodatna opcija je višednevno planinarenje putevima starih Inka. Već 1980-ih godina primijećeno je oštećivanje lokaliteta zbog za ono doba velikoga broja posjetitelja. Lynn Meisch je 1985. godine u svome izvješću o utjecajima turizma na Machu Picchu navela da „vibracije tisuća lupajućih nogu oslabljuju kamene zidove“ i da turisti koji odlutaju dalje od ucertanih puteva uzrokuju eroziju tla i kamena (Meisch, 1985). Primijećeno je i da turisti urezuju svoja imena u kamen i lome manje dijelove kako bi ih ponijeli sa sobom kao suvenire. Bila je prisutna i odbačena ambalaža prehrambenih proizvoda iako je konzumiranje hrane na lokalitetu zabranjeno (Meisch, 1985). Tijekom 70-ih i 80-ih godina posjetitelji su mogli i samostalno posjetiti Machu Picchu i kampirati u njegovoj blizini tijekom višednevnoga putovanja. Za logorsku vatru sječeno je obližnje drveće a ona je nerijetko zahvaćala i oštećivala ostatke kamenih građevina. Vlasnici lokalnih planinarskih organizacija tek su sredinom 80-ih godina

pokušali stati na kraj takvim aktivnostima, a volonteri su se okupljali kako bi raščistili otpad na lokalitetu (Meisch, 1985). Dijelovi staroga grada još uvijek se „urušavaju i kližu“ pod težinom mnogobrojnih turista (Buckley, Leung, Spenceley i Hvenegaard, 2018, str. 21). Kao što je slučaj u Petri, i u Machu Picchuu dolazi do uništavanja zbog penjanja i dodirivanja kamenih blokova (Sl. 3).



Slika 3: Turisti dodiruju kamen Intihuatana kako bi osjetili njegovu "pozitivnu energiju." Danas je to zabranjeno i čuvari nadgledaju turiste („The Intihuatana stone in Machu Picchu,“ 2017)

Prekomjerni turizam štetan je i za okoliš Machu Picchua. Putevi koji kroz planinske travnjake vode lokaliteta su isušeni i ugaženi do neprepoznatljivosti (Schlauderaff, Press, Huston et al., 2021). Širenje turističke infrastrukture predstavlja prijetnju za posljednje visoke andske šume u Južnoj Americi i za staništa već ugroženih medvjeda naočara i andskih kondora, a velike količine antropogenog otpada onečišćuju visinske *paramo* travnjake (Buckley, Leung, Spenceley i Hvenegaard, 2018). Nadalje, izgradnja dodatne turističke infrastrukture mogla bi pogoršati klizišta oko obližnje rijeke Urubambe (Buckley, Leung, Spenceley i Hvenegaard, 2018).

4.4. Venecija, Italija

Venecija je jedno od najpoznatijih turističkih odredišta u Europi. Oko 20 milijuna turista posjeti ju svake godine, dok njenim ulicama dnevno prošeće njih čak 120 000 (Simmons, s.p.). Masovni turizam u Veneciji je „pošast za osjetljive spomenike i okoliš grada“ (Giuffrida, 2019, s.p.). Većina turista zadržava se u relativno malome dijelu grada, blizu najpoznatijih znamenitosti kao što su most Rialto i Trg svetog Marka, što znači da se oko njih uvijek stvara gužva. Turisti u Veneciju najčešće pristižu zračnim prijevozom ili kruzerima, koji nanose veliku štetu i okolišu grada. Valovi koji nastaju prolazom kruzera stvaraju eroziju na podvodnim stupovima na kojima leži grad i zagađuju vodu u kanalima (Giuffrida, 2019). Tijekom vrhunca posjećenosti i do 44 000 turista dnevno bi pristiglo u grad kruzerima, a ostali bi samo nekoliko sati, kupili suvenire i otišli, stoga od takvih posjeta stanovnici grada „nemaju niti velike ekonomske koristi“ (Simmons, s.p.). Michele Levorato, stanovnik Venecije je u intervjuu za The Guardian izjavio da, iako su stanovnici naviknuti na turiste, htio bi da dolaze „bolji,“ jer po njemu mnogi ne poštuju grad (Giuffrida, 2019, s.p.). Osim što izazivaju nesnosne gužve (Sl. 4), stvaraju velike količine otpada, plivaju u kanalima ili rade piknike na trgovima i mostovima i tako ih ometaju u obavezama svakodnevnoga života (Simmons, s.p.).



Slika 4: Gužva zbog prekomjernog broja turista u Veneciji (Coffey, 2018)

5. Etičnost i održivi razvoj turizma

Zabrinutost oko negativnih posljedica turizma nije nova tema u području upravljanja baštinom. Potreba za jasnijim definiranjem prednosti i mana kulturnog turizma rasla je usporedno s razvojem masovnog turizma u drugoj polovici 20. stoljeća. U UNESCO-voj Konvenciji o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine izneseno je da kulturnoj i prirodnoj baštini prijeti uništenje „ne samo zbog tradicionalnih uzroka propadanja, nego i zbog promjena u društvenim i ekonomskim uvjetima koji otežavaju situaciju“ (UNESCO, 1972). Te promjene odnose se na ranije spomenuti porast životnoga standarda popraćen razvojem i pojeftinjenjem međunarodnoga prometa, te popularizaciju kulturnoga turizma. Na zasjedanju ICOMOS-a 1976. godine predstavljena je Povelja o kulturnom turizmu (eng. *Cultural Tourism Charter*) u kojoj se predviđa porast popularnosti baštinskih lokaliteta u turističkoj ponudi, što bi moglo osigurati priliku za obrazovanje lokalnoga stanovništva tih odredišta te ekonomsku dobit. U Povelji je također naglašena i važnost odgovorne uporabe baštine u turističke svrhe, kao i važnost informiranja turista o pravilima ponašanja na mjestima koje posjećuju (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1976). Nadalje, istaknuto je i da „poštovanje prema baštini mora biti važnije od bilo koje uloge koju ona može imati, bila ona društvena, politička ili ekonomska“ (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1976, str. 3). U ICOMOS-ovoj Povelji o kulturnome turizmu iz 1999. godine navedeno je kako „prekomjerni ili loše vođeni turizam“ može ugroziti „fizičku prirodu, integritet i važne značajke“ baštine (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 5). U toj povelji je također istaknuto da bi „dugoročna zaštita i očuvanje živućih kultura, baštinskih lokacija i kolekcija“ kao i njihovog „fizičkog i ekološkoga integriteta te konteksta u okviru njihovog okoliša“ trebala biti glavna stavka u donošenju odluka o razvoju turizma (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 8).

Budućnost razvoja turizma leži u održivosti. Koncept održivosti razvio se 70-ih godina prošloga stoljeća i prvenstveno se veže uz ekologiju i zabrinutost oko klimatskih promjena. Cilj

mu je usporavanje gospodarskoga razvoja kako on ne bi škodio okoliš. No poslužio je kao predložak za ideju održivoga turizma koja se razvila zbog sve primjetnijeg negativnoga utjecaja turizma na koji su ukazivale organizacije za zaštitu okoliša (Chhabra, 2010). Održivi turizam temelji se na istim elementima i principima kao i održivi razvoj. Povezuje ekološku i društvenu i gospodarsku dimenziju turizma po principima „holističkoga pristupa, jednakosti i usmjerenosti na budućnost“ (Chhabra, 2010, str. 43). Podrazumijeva „održivi rast gospodarskog i društvenog doprinosa turizma i održivu uporabu resursa i okoliša“ (Chhabra, 2010, str. 20). Drugim riječima, trebao bi ublažiti negativne posljedice turizma, ali ostati isplativ svim dionicima (Novelli, 2005). Danas je održivi razvoj glavna paradigma u turizmu, što je vidljivo po „vrtoglavoj količini inicijativa i publikacija o širokome rasponu povezanih tema“ koje nude UNWTO, UNESCO i slične organizacije (Lansing i De Vries, 2007, str. 79). Koncept održivosti u turizmu je važan i zbog „promjena u očekivanjima turista i djelomično zbog potencijala koji ima za pozicioniranje na tržištu“ (Jorayev, 2020, str. 192). U zapadnim društvima raste svijest o negativnom utjecaju turizma i međunarodnih putovanja na okoliš i sve je više potencijalnih turista koji prije putovanja istražuju kako smanjiti svoj utjecaj na planet. Pružatelji turizma mogu oblikovati i prilagoditi svoju ponudu prema načelima održivosti kako bi privukli takve turiste. U literaturi se, uz održivi turizam, za te nove niše turizma koriste i pojmovi „etički turizam“ i „odgovorni turizam“ Slični pojmovi koji su u uporabi su primjerice i „alternativni turizam“ i „eko-turizam“ (Novelli, 2005, str. 28).

5.1. Održivost kulturnoga turizma

Kao i kod održivoga turizma općenito, ne postoji općeprihvaćena definicija održivoga kulturnoga turizma u literaturi. Chhabra predlaže sljedeću, radnu definiciju: „održivi kulturni turizam je ideja koja zagovara dugoročnu gospodarsku, društvenu, kulturnu i baštinsku održivost, kao i dobrobit za lokalne zajednice kako bi se stvorila inkluzivna, kolaborativna i ekološki uravnotežena industrija“ (Chhabra, 2010, str. 17). Održivi kulturni turizam teško je

realizirati jer, kako McKercher i Du Cros navode, pojam održivosti ima drukčije značenje za pojedine dionike koji upravljaju baštinom (Du Cros i McKercher, 2015). Tako primjerice za turističke organizacije ili lokalnu zajednicu ona podrazumijeva minimalne ustupke oko očuvanja baštine i pokušaje povećanja profita. Za konzervatore održivost može značiti prestanak svih oblika baštinskog turizma ili svođenje turizma na minimum u svrhu očuvanja. Dionici često ne razumiju ili ignoriraju tuđe interese, nemaju isti način rada i iste ciljeve, te često raspolažu različitim podacima na temelju kojih donose odluke (Du Cros i McKercher, 2015). Kako Chhabra navodi, turizam zahtijeva „i održivi rast ekonomskoga i društvenoga doprinosa turizma i neprekidno izrabljivanje baštinskih resursa“ (Chhabra, 2010, str. 20). Održivost u baštinskom turizmu podrazumijevala bi odgovorno i pažljivo korištenje baštinskih resursa u turističke svrhe kako bi se oni očuvali, što bi naposljetku omogućilo i njihovu dužu uporabu. Ipak, za razliku od okoliša ili lokalnih zajednica koje se do određene razine mogu obnoviti ako se razvoj turizma uspori, jednom uništena materijalna baština je nepovratna. Ideja održivog razvoja turizma je naišla na kritike i zbog mnogih nedoumica njene praktične implementacije. S obzirom na rastuću popularnost koncepta u javnosti, ali i nemogućnost „računanja“ učinkovitosti programa koji bi ju trebali osigurati, održivost se „često koristi samo kao marketinško sredstvo“ (Chhabra, 2010, str. 23). Chhabra ih zato naziva „žargonom bez dubljeg značenja“ (Chhabra, 2010, str. 23). McKercher i Du Cros dodaju da se koriste „cinično,“ kao način popravljjanja reputacije „uz slabo pridržavanje njihovim načelima,“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 14) kao i De Vries i Lansing koji smatraju da održivost ponekad služi samo kao neetično i lažno oglašavanje (Lansing i De Vries, 2007). Daljnje kritike ideje održivoga turizma proizlaze iz činjenice da je u turizmu „fokus skoro uvijek na ekonomskoj dimenziji i na sadašnjosti“ (Saarinen, 2013, str. 7). Pridržavanje načela održivosti i održivoga razvoja u kontekstu baštinskoga turizma zahtijeva razvoj učinkovitih praksi u upravljanju baštinskim resursima i detaljne upute krovnih organizacija oko toga kako ih ostvariti (Chhabra,

2010). Prema kritičarima koncepta održivoga baštinskoga turizma, te upute su namjerno nejasne i kontradiktorne upravo kako bi se mogle lakše zaobići, ili kako bi se odgovornost prebacila ne druge dionike (Saarinen, 2013). Iako je u konceptu održivoga razvoja „pravilna ravnoteža“ svih elemenata potrebna za postizanje održivosti (Lansing i De Vries, 2007, str. 78), stavljanje većega naglaska na zaštitu baštine moglo bi biti bolja taktika za kulturni turizam te u konačnici pomoći i zajednicama koje ovise o njemu i održivom ekonomskom rastu.

6. Ekonomska i društvena dimenzija turizma

Kako Du Cros i McKercher navode, većina zemalja u svijetu usvojila je ranije navedene propise i smjernice o upravljanju baštinom u turizmu koji naglašavaju važnosti njena očuvanja (du Cros & McKercher, 2015). Ipak, s obzirom na veliku zaradu koju donosi kulturni turizam razumljivo je da je onim dionicima u upravljanju baštinskim resursima koji najviše profitiraju od njega cilj stalno povećanje broja posjetitelja. To znači da se ti zakoni i smjernice, upozorenja stručnjaka i potencijalni rizici neodgovornoga upravljanja vrlo često ignoriraju. Činjenica da kulturni turizam pruža prilike za gospodarski razvoj je uvijek prisutan argument u korist njegova rasta. Malo je područja u svijetu koja nemaju kulturnu baštinu koja bi se mogla koristiti u turističke svrhe, što naročito pogoduje slabije razvijenim regijama (Dallen, 2014). Turistički sektor obuhvaća niz različitih aktivnosti, od izrade i prodaje suvenira na lokalitetima do hotelijerstva, stoga velikome broju ljudi nudi prilike za zapošljavanje. Prema statističkim podacima svaka deseta osoba u svijetu radi u turizmu, ili obavlja neku djelatnost vezanu uz turizam (UNWTO, 2021). Profit od turizma može se ponovo uložiti u baštinske resurse u okviru znanstvenih istraživanja i u konzervacijske svrhe. Dallen navodi i da kulturni turizam ima važnu ulogu u „opravdavanju važnosti arheoloških istraživanja, muzeja, interpretativnih centara i drugih kulturnih organizacija,“ te u očuvanju baštine (Dallen, 2014, str. 32). S obzirom na to da se postupci očuvanja i zaštite baštine često financiraju javnim sredstvima i često se „percipiraju

kao luksuz,“ potrebno je dobiti potporu javnosti, a u tome može pomoći dokazivanje turističke isplativosti baštine (Boniface, 1995, str. 42).

Uz ekonomsku dimenziju turizma usko je povezana i ona društvena. Gospodarski napredak može omogućiti priliku za obrazovanje lokalnih zajednica. Uporaba baštinskih resursa u turističke svrhe „može pridonijeti drastičnim promjenama za život lokalnoga stanovništva“ i imati „političku ulogu u njihovom osnaživanju na političkoj, društvenoj i ekonomskoj razini“ (Jorayev, 2020, str. 193). Tako je u ICOMOS-ovoj Povelji iz 1999. godine navedeno da sve turističke aktivnosti „trebaju biti od ekonomske, društvene i kulturne koristi“ za lokalne zajednice „na svim razinama, kroz obrazovanje i stvaranje prilika za stalno zapošljavanje“ (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 12). Kulturni turizam može pomoći i u boljem povezivanju lokalnih zajednica sa svojom prošlošću i tako ih potaknuti da pokažu interes za brigom za baštinu. Poželjno je i da se članovi lokalne zajednice potaknu da postanu turistički vodiči i da sudjeluju u interpretaciji baštine kako bi ona bila prezentirana turistima „iz prve ruke.“

S druge strane, mnogo je primjera situacija u kojima je oslanjanje na turizam prešlo u ovisnost o turizmu na štetu drugih grana gospodarstva i na štetu lokalnih zajednica (Comer & Wilems, 2012). Jorayev navodi da je u zemljama u razvoju čest slučaj da se „vlasti s netočnim ili nejasnim statističkim podacima i gospodarskim proračunima“ oslanjaju na arheološki turizam kao pokretač gospodarstva jer „podcjenjuju mogućnost njegova neuspjeha,“ a svoja visoka očekivanja temelje na uspjehu međunarodnoga turizma (Jorayev, 2020, str. 189). Poticanje kulturnoga turizma jer on može koristiti kao sredstvo razvoja već se u mnogim slučajevima pokazalo kao vrlo nepouzdana taktika. Jedan od problema je curenje zarade (eng. *leakage effect*), što onemogućava zadržavanje profita u lokalnim zajednicama ili u državama u kojima se turizam odvija (Lansing i De Vries, 2007). Do toga dolazi kada turisti na odredištima kupuju uvozne proizvode, kada turističke organizacije, hoteli i druga turistička infrastruktura

koriste uvozne proizvode ili usluge, ili kada su oni u posjedu stranih vlasnika (Lansing i De Vries, 2007). Turistička industrija je vrlo kompetitivno područje koje predvode međunarodne korporacije čije se sjedišta uglavnom nalaze u zemljama globalnog sjevera, i koje „određuju pravila drugim pružateljima turističkih proizvoda“ (Novelli, 2005, str. 234). To naposljetku otežava i stvaranje pogodnih uvjeta za razvoj održivoga turizma jer manje turističke organizacije usmjerene na dobrobit lokalnih zajednica ili baštine uz njih ne mogu ostati konkurentne na tržištu (Novelli, 2005).

Nadalje, da bi bio uspješan, turizam zahtjeva određenu razinu gospodarske i sociopolitičke stabilnosti, i na lokalnoj i na globalnoj razini, i ovisi o nepredvidivim faktorima kao što su ekonomske krize i ratovi. To je najbolje vidljivo na primjeru nedavne pandemije virusa Covid-19. Tako je primjerice nagli pad turizma u Peruu uzrokovao i pad prihoda, pa su se zbog toga i ulaganja kulturu u travnju 2020. godine „smanjila za 59,4% u odnosu na isti period prijašnje godine“ (Ryan, 2020, s.p.). Zbog toga su se smanjila i ulaganja u poboljšanje i konzervacijske projekte (Ryan, 2020). Pandemija je zadala veliki ekonomski udarac i Jordanu. Mnogi stanovnici sela i gradova oko Petre odbacili su svoja tradicionalna zanimanja, prvenstveno stočarstvo i poljoprivredu, i zamijenili ih djelatnostima vezanima uz turizam kao što su prijevoz turista i prodaja suvenira. Zbog toga su 2020. godine ostali bez ikakvih prihoda (Arraf, 2020). Stoga usprkos mnogim pogodnostima koje donosi razvoj turizma, treba spriječiti i razvijanje ovisnosti o njemu. Tako je, primjerice, i u ICOMOS-ovoj Povelji iz 1999. godine navedeno da bi lokalna zajednica trebala imati samo „razumnu“ razinu koristi od „promocije, distribucije i prodaje lokalno izrađenih suvenira i drugih proizvoda“ (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 13). U namjernim pokušajima usporavanja rasta kulturnoga turizma na onim odredištima gdje je došlo do prekomjerne ovisnosti treba voditi brigu o tome kako bi se to odrazilo na gospodarstvo i na lokalno stanovništvo. Upravo bi stavljanje naglaska

na zaštitu kulturne baštine u okviru održivog kulturnog turizma moglo poslužiti kao svojevrsna prevencija takvih situacija.

Na kritike je naišao i koncept društvenoga razvoja koji se želi provesti u manje razvijenim regijama svijeta putem turizma. Neki stručnjaci smatraju da se tu radi o novom obliku kulturnog kolonijalizma skrivenog iza „processa civilizacije“ (Duffy i Smith, 2003, str. 83). Duffy i Smith navode da se „zapadnjačko“ shvaćanje razvoja i modernizacije nameće u društvima čijim potrebama ne odgovara (Duffy i Smith, 2003, str. 83). Između turista i lokalnog stanovništva danas više nema tolike udaljenosti jer turiste sve više zanima i svakodnevni život, ne samo baština. Tako stanovnici na odredištima postaju dio tog „svakodnevnoga života koji turisti konzumiraju kao turistički proizvod, htjeli to oni ili ne“ (UNWTO Tourism and Culture Synergies, 2016, str. 90). Nadalje, u međusobnom kontaktu stanovnici mogu poprimiti kulturne obrasce turista na štetu vlastitog kulturnog identiteta. Kada lokalno stanovništvo osjeti da je utjecaj turizma na svakodnevni život ili na njihovu kulturu prevelik, počinje negativno doživljavati turiste. U ekstremnim slučajevima mogu početi i otvoreno iskazivati netrpeljivost prema njima i može doći do pada političke podrške turizmu (UNWTO Tourism at Heritage Sites, 2015). Takva situacija vlada u Veneciji gdje je održano nekoliko većih prosvjeda protiv turizma zbog njegova utjecaja na svakodnevni život. Venecija je nakon Drugog svjetskog rata imala oko 175 000 stanovnika, a danas ih je nakon vala iseljavanja zbog povećanja stanarina i najamnina radi iznajmljivanja za turiste te prevelikih gužvi ostalo tek 55 000 (Giuffrida, 2019).

7. Kako zaštititi baštinu

Kako bi se lakše opisali potencijalni negativni utjecaji turizma na turistička odredišta potrebno je odrediti njegov „kapacitet“ (eng. *carrying capacity*). UNWTO definira kapacitet odredišta kao „maksimalni broj ljudi koji može posjetiti odredište istovremeno bez da uzrokuju fizičku, ekonomsku ili sociokulturnu štetu i neželjene posljedice za kvalitetu doživljaja

posjetitelja“ (UNWTO Overtourism, 2018, str. 5). Neki elementi koji se analiziraju pri određivanju kapaciteta odredišta su utjecaj posjetitelja na njegove fizičke karakteristike, integritet, ekologija i bioraznolikost okoliša, pristup i sustav prijevoza, kao i „društvena, ekonomska i kulturna dobrobit lokalne zajednice“ (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 19). Kapacitet odredišta relativan je pojam i često se određuje „prema (ponekad sebičnoj) perspektivi onoga tko ga upotrebljava“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 38). Kako bi se malo pojasnio koncept kapaciteta odredišta i kako bi se olakšala njegova primjena u praksi, uveden je pojam „granica prihvatljivih promjena.“ Upravitelji baštinskih resursa trebali bi u strateške planove za pojedine lokalitete uklopiti i „indikatore promjena“ koje se događaju, kako bi se lakše pratilo stanje očuvanosti baštine, no određivanje tih granica je problematično baštinskim stručnjacima (UNWTO Tourism at Heritage Sites, 2015). jer i male promjene mogu dovesti do neželjenih posljedica. Nakon određivanja kapaciteta, potrebno je odrediti koje mjere treba provesti kako bi se odredište očuvalo. Na ranije navedenim primjerima poznatih lokacija vidljivo je baštinski turizam nema održivu budućnost bez usporavanja rasta. Iz toga razloga prvenstveni cilj svih mjera za postizanje održivoga kulturnoga turizma trebao bi biti smanjivanje broja posjetitelja na opterećenim odredištima ili preventivno ograničavanje pristupa. Međunarodno vijeće za putovanja i turizam (eng. *World Travel and Tourism Council, WTTC*) predlaže raspoređivanje posjetitelja kroz vrijeme tako da se izbjegnu gužve u samo nekim periodima, usmjeravanje na obližnje, manje poznate lokacije, povećanje cijena ulaznica, smanjivanje kapaciteta hotelskog i drugog smještaja i ograničavanje ili zabrane nekih turističkih aktivnosti kao neke od metoda kontrole broja posjetitelja na popularnim lokacijama (McKinsey&Co, WTTC, 2017).

Smanjivanje broja posjetitelja bilo je potrebno kako Machu Picchu ne bi završio na UNESCO-vom Popisu ugrožene baštine. Peruanska vlada je 2011. godine uvela granicu od 2.500 posjetitelja dnevno „zbog zabrinutosti UNESCO-a oko klizišta, erozije i zagađivanja“

(McKinsey&Co, WTTC, 2017, str. 19). Grad Inka je svejedno privlačio više od pola milijuna posjetitelja godišnje, što je nadmašilo vladina ograničenja (McKinsey&Co, WTTC, 2017). Zbog toga je naknadno uveden i sustav posjećivanja u dvije smjene, jutarnjoj i popodnevnoj, a najosjetljivijim dijelovima arheološkoga parka pristup je u potpunosti zabranjen. Daljnja ograničenja su bila potrebna pa je 2020. godine uvedeno pravilo da grad smije posjetiti samo 2244 ljudi dnevno („Machupicchu visitor limitations,“ 2020). Čak i uz te mjere za kontroliranje turizma i sprječavanje njegovih negativnih učinaka, Machu Picchu je još uvijek „pod velikim pritiscima velikoga broja posjetitelja koji narušavaju održivost toga lokaliteta“ (Ryan, 2020). Iako smanjenje broja turista ne može vratiti ranije oštećenu baštinu, može pomoći okolišu lokaliteta, a to je pokazalo razdoblje zabrana putovanja tijekom pandemije Covid-19. Naglo zaustavljanje masovnog turizma „imalo je pozitivne učinke na okoliš diljem svijeta“, a oko Machu Picchua, kao i na mnogim drugim odredištima, „primijećeno je pročišćenje vode i zraka te povratak divljih životinja“ (Ryan, 2020, s.p.). U sličnoj situaciji našao se i Dubrovnik, kada je bilo potrebno smanjiti broj turista koji u grad pristižu s kruzera kako stara gradska jezgra pod zaštitom UNESCO-a ne bi dospjela na Popis ugrožene baštine. UNESCO je stoga predložio da se uvede dnevna granica od 8000 posjetitelja (McKinsey&Co, WTTC, 2017). Atensku Akropolu će od jeseni 2023. godine dnevno moći posjetiti samo 20 000 turista pravilno raspoređenih tijekom radnog vremena (Wright, 2023). Grčka ministrica kulture Lina Mendoni izjavila je da će se brojevi posjetitelja kasnije ograničavati i na drugim poznatim arheološkim lokalitetima u zemlji (Wright, 2023).

Još drastičnije metode trebale su biti provedene u spilji Lascaux. Kako bi se spriječilo daljnje uništavanje slika na zidovima, francusko Ministarstvo kulture 1963. godine je naredilo da se turistički obilasci spiljom u potpunosti zabrane i da se uvede strog nadzor nad mikroklimatskim uvjetima. Pristup je danas dozvoljen samo stručnjacima. Dnevno u spilju može ući jedna grupa s maksimalno pet članova i u njoj smiju provesti 30-40 minuta, a prije

ulaska moraju dezinficirati odjeću i obuću („World Archaeology: Lascaux,“ 2010). Jedna metoda zaštite baštine je i izrada replika koje bi se onda mogle bez ograničenja koristiti u turističke svrhe. Prijedlog za repliku Lascauxa stigao je nedugo nakon zatvaranja spilje. Regija Dordogne u kojoj je Lascaux smješten doživjela je ekonomski procvat zahvaljujući turizmu i njegovo zatvaranje naišlo je na veliko nezadovoljstvo (Leresche, 2019). Kako bi se turizam u regiji nastavio, 1983. godine otvoren je Lascaux II, vjerna replika spilje s najpoznatijim crtežima. U 2016. godini za posjetitelje je otvorena i dodatna, naprednija replika cijele spilje pod nazivom Lascaux IV, rezultat dugogodišnjega rada međunarodnog tima arhitekata, scenografa i slikara (Hewison, 2016). Kasnije je izrađena i replika spilje Chauvet, a slijedeći francuski primjer, izrađena je i replika Altamire u Španjolskoj. Prednost ovakvih replika je u tome što se izrađuju s potrebama turista na umu, pa se one ne trebaju naknadno „nametati“ na već postojeću baštinu. Zahvaljujući razvoju tehnologije danas se mogu izraditi vrlo vjerne replike koje pružaju kombinaciju „originalnog“ ambijenta i suvremenih metoda interpretacije baštine, kao što su 3D prikazi. Negativna strana te metode je to što je riječ o vrlo skupom i zahtjevnom procesu, a podiže i pitanje autentičnosti u turizmu koja je prema mnogim stručnjacima temelj turističkog iskustva (Hewison, 2016).

Kako bi se smanjio broj posjetitelja bez određivanja posebne gornje granice, može se povećati cijena ulaznica ili drugih naknada. Neki gradovi već imaju naknadu za turističke ulaske, a među posljednjima koji ju je uveo je grad Manchester i iznosi jednu funtu za svaku noć provedenu u gradu (Parveen, 2023). Prikupljeni iznos bit će uloženi u „poboljšavanje doživljaja“ za posjetitelje (Parveen, 2023, s.p.). Cijena naknade za posjetitelje koji žele prenoćiti u Veneciji je u rangu od jednog do pet eura po noći, a razmatra se i uvođenje posebne naknade za jednodnevne posjete, no taj prijedlog je naišao na kritike stanovnika („All You Need to Know About the Venice Tourist Tax,“ s.p.). Oni smatraju da dodatne naknade neće biti učinkovite u smanjivanju broja turista nego bi samo stvarao probleme njima (Giuffrida, 2019).

Zato je uvođenja te metode, naročito u zemljama manje kupovne moći, dobro odrediti razlike u cijeni za lokalno stanovništvo i turiste kako ne bi došlo do situacije da lokalno stanovništvo ne može pristupiti vlastitoj baštini. Tako su u Barceloni stanovnici oslobođeni plaćanja turističke naknade za ulazak u Park Güell i dvorac Montjuic (McKinsey&Co, WTTC, 2017). Nadalje, za pretpostaviti je da inozemnim turistima koji mogu priuštiti prijevoz i noćenje na nekoj udaljenoj lokaciji simbolična naknada za dolazak na tu lokaciju neće predstavljati veliku prepreku. Međutim, značajnije povećanje cijena ulaznica i naknada moglo bi pretvoriti turizam u „elitizam“ (McKinsey&Co, WTTC, 2017).

8. Pristup baštini - pravo ili povlastica?

Posljednja stavka koju je potrebno analizirati u okviru problema prekomjernoga turizma je sami turist, ili točnije pitanje trebaju li prava turista biti važnija od zaštite baštine. Prema ICOMOS-ovoj Povelji o kulturnome turizmu, „prirodna i kulturna baština pripadaju svima i svi imamo pravo i odgovornost da razumijemo, cijenimo i čuvamo njene univerzalne vrijednosti“ (ICOMOS Povelja o kulturnom turizmu, 1999, str. 4). Slobodan i neometan pristup kulturnoj baštini, koji je i doveo do prekomjernoga turizma, u suprotnosti je s naporima da se ona očuva. Kod rasprave o metodama za prevenciju uništavanja baštine zbog prekomjernoga turizma, kao što su smanjivanje kvota za posjetitelje ili povećanja cijene ulaznica, nameću se etičke dvojbe oko toga tko ima ovlasti da donosi takve odluke i kako ih uskladiti s pravom na slobodu kretanja (Duffy i Smith, 2003). U pitanje se dovodi i sama uloga kulturnoga turizma. Postoji li on zapravo samo da se „udovolji egoističnim prohtjevima svakome tko to može priuštiti“ ili bi potrebe baštine trebale imati veću važnost? Isto tako, nameće se pitanje mogu li si upravitelji baštinom na današnjem neoliberalnom tržištu „priuštiti moral“ s obzirom na ranije navedenu potrebu za kulturnim turizmom kao sredstvom financiranja projekata očuvanja baštine (Duffy i Smith, 2003, str. 7).

8.1. Motivacija kulturnih turista

Jedna od glavnih pretpostavki kulturnog turizma je to da pružanjem pristupa kulturnoj baštini, „turisti mogu razumjeti njeno značenje, što im pomaže da nauče cijeniti njenu vrijednost i da razumiju zašto bi se trebala očuvati“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 51). Kako bi se odredilo može li podizanje svijesti turista o prekomjernome turizmu stvarno pomoći u zaštiti baštine i u razvoju održivog kulturnog turizma, potrebno je analizirati što ih točno motivira da posjećuju kulturnu baštinu. Prema Duffy i Smithu, kulturni turizam je u zapadnim društvima kroz povijest imao prosvjetiteljsku i gotovo duhovnu ulogu. Putovanje i otkrivanje nepoznatoga i drukčijega smatralo se plemenitim pothvatom i prilikom za izgradnju karaktera (Duffy i Smith, 2003). Postizanje statusa „civiliziranosti“ i educiranosti je željeni rezultat putovanja. Tako je cilj *grand tourova* bio stvaranje „samostalnih pojedinaca s istančanim estetskim i moralnim ukusima. Takvo razmišljanje proširilo se među srednjim slojevima u 19. stoljeću, a prema Duffy i Smithu i danas još uvijek mnogima služi kao motivacija za putovanje (Duffy i Smith, 2003). U tom kontekstu razvoj kulturnoga turizma i korištenje kulturne baštine u turizmu bilo bi opravdano jer služi višem cilju „izgradnje“ turista (Castañeda, 2012, str. 49). Ipak, neki autori smatraju da su zbog popularnosti kulturnoga turizma oni turisti koji traže neko dublje iskustvo statistički u manjini. Duffy i Smith tako ističu da se „individualni putnik sa slobodnim vremenom (i novcem) na raspolaganju sada bori za mjesto“ s ljudima kojima moralna dimenzija turizma nije važna (Duffy i Smith, 2003, str. 50). Masovni turist prema njima ne traži „plemenitost“ kulturnoga turizma, nego užitek, i putuju zato što je to popularno i pruža određeni društveni status (Duffy i Smith, 2003, str. 50). Nadalje, navode i da su plemeniti, etički ciljevi ponekad samo maska za egoizam, osjećaj superiornosti ili sebičnost, a kulturni je turist onda zapravo „egoturist“ (Duffy i Smith, 2003, str. 54).

Do sličnih je zaključaka došao i McKercher, koji je analizom uloge kulturne baštine i važnosti stjecanja „dubljeg“ iskustva u odabiru odredišta za putovanje odredio pet podvrsta kulturnih turista:

- kulturni turist s ciljem (eng. *purposeful*) - kulturna baština i duboko iskustvo su primarni motiv za posjet odredištu)
- motivirani (eng. *sightseeing*) kulturni turist (kulturna baština je primarni motiv za posjet odredištu, ali iskustvo nije toliko duboko)
- inspirirani (eng. *serendipitous*) kulturni turist (kulturna baština nije primarni motiv posjeta, ali iskustvo upoznavanja s baštinom je duboko)
- privučeni (eng. *casual*) kulturni turist (kulturna baština nije presudan motiv kod putovanja i iskustvo upoznavanja s njom je površno)
- slučajni (eng. *incidental*) kulturni turist (turist uopće ne putuje zbog kulturne baštine i iskustvo upoznavanja s njom je vrlo površno) (du Cros & McKercher, 2015).

On smatra da većina njih putuje samo zbog razonode i zabave i da „ne znaju puno o kulturnoj baštini i kulturi destinacije koju posjećuju“ (Du Cros i McKercher, 2015, str. 5). Samo kulturni turist s ciljem po svojim karakteristikama odgovara „plemenitom“ turistu kojega su opisali Duffy i Smith i koji bi opravdavao „prosvjetiteljsku“ ulogu kulturne baštine u turizmu, a ta podvrsta je ujedno i najmanje zastupljena. Prema McKercherovim procjenama, turisti s ciljem čine svega 6% svih kulturnih turista (Du Cros i McKercher, 2015). Većinu kulturnih turista, oko 50%, čine inspirirani i privučeni turisti, dakle oni kojima upoznavanje s kulturnom baštinom nije toliko važno i koji joj možda neće pristupiti s jednakim poštovanjem kao namjerni turist (Du Cros i McKercher, 2015). Motivirani kulturni turisti kojima je upoznavanje s kulturnom baštinom odredišta važan segment putovanja, ali koji se neće povezati s njom, čine čak 30% svih turista (Du Cros i McKercher, 2015). Ti podaci mogli bi biti argument za davanje prednosti očuvanju baštine u okviru održivog kulturnog turizma. Iako se predstavljaju kao svrha

široke dostupnosti kulturnoga turizma, vidljivo je da u stvarnosti uspostavljanje značajnije povezanosti s baštinom te stjecanje dubokih iskustava za većinu turista nisu bitni faktori.

Prema UNWTO-u, „informirani turisti nalaze se u samome središtu održivoga turizma“ (UNWTO Tourism at Heritage Sites, 2015, str. 62). Projekti informiranja turista o značaju baštine i pravilnom ponašanju na turističkim odredištima zasigurno bi pridonijeli očuvanju baštine. Međutim, njihova uspješnost također ovisi o motivaciji turista za učenjem o baštini koja sudeći po tipologiji turista možda i nije toliko velika. Uzrok problema je i činjenica da se etički ili odgovorni turizam još uvijek percipiraju kao previše zahtjevni pothvati, a ono što većina turista želi na putovanju je „opuštajuće iskustvo, bez razmišljanja o problemima „stvarnoga svijeta““ (Novelli, 2005, str. 236). Dodaje i da turisti prvenstveno traže kvalitetu iskustva i biraju odredišta i turističke agencije s tim kriterijem. Ako je ponuda u skladu s normama etičkoga turizma, to je samo „šlag na torti,“ a ne primarni motivator (Novelli, 2005, str. 236). Kod analize motivacije turista potrebno je naglasiti i da se većina literature o kulturnim turistima (pa i o turizmu općenito) još uvijek temelji na standardima Zapadnih društava. Ideje održivosti i etičkog turizma nastale su u razvijenim zemljama globalnoga Sjevera, ali sve više turista putuje iz drugih dijelova svijeta. Razvoj turizma danas je najveći u istočnoazijskim zemljama, a predvodi ga Kina. Tijekom 2017. godine čak 143 milijuna Kineza posjetilo je inozemna turistička odredišta (Blackall, 2019). Za usporedbu, na drugom i trećem mjestu nalazili su se njemački turisti koji su ostvarili 92 milijuna putovanja, i američki turisti s 87.8 milijuna putovanja (Blackall, 2019). U razvoju održivoga turizma potrebno je uzeti u obzir i kulturne razlike među turistima. Iako je održivost sve popularnija na tržištima Zapada, to ne znači da će drugdje biti jednako prihvaćena.

8.2. Pravo na turizam

Unatoč porukama o stvaranju uvjeta za održivi turizam te o važnosti odgovornosti i informiranosti turista, vidljivo je da krovne organizacije zadužene za turizam i za zaštitu baštine

pridaju veću pozornost legitimizaciji prava na pristup baštini. U ranije navedenoj ICOMOS-ovoj Povelji o kulturnom turizmu iz 1999. godine navedeno je da bi sve turistički projekti trebale „smanjiti negativne utjecaje turizma na baštinu,“ ali istovremeno i „odgovarati na potrebe i želje posjetitelja“ (ICOMOS, Povelja o kulturnom turizmu 1999, str. 8). Istaknuto je kako i bi aktivnosti na baštinskim lokacijama posjetiteljima trebale osigurati „zadovoljavajuće i zabavno iskustvo vrijedno njihova vremena,“ te da bi posjetitelji trebali moći doživjeti baštinske lokacije „svojim vlastitim tempom ako to požele“ (ICOMOS, Povelja o kulturnom turizmu 1999, str. 10). UNWTO 1999. godine izdaje Globalni kodeks o etičnosti u turizmu kao „popis principa kojima je svrha navođenje dionika u turizmu u njegovu razvoju“ namijenjen vladama, lokalnim zajednicama, djelatnicima u turističkoj industriji, kao i samim turistima (UNWTO Code of Ethics, s.p.). Za njegovo promoviranje zaduženo je Svjetsko vijeće za etičnost u turizmu (eng. *World Committee on Tourism Ethics, WCTE*), tijelo UNWTO-a osnovano 2003. godine (UNWTO Code of Ethics, s.p.). Na web stranici UNWTO-a, navedeno je kako je Kodeks proizašao iz potrebe za pravilnikom koji bi pomogao u „smanjivanju negativnih utjecaja turizma na okoliš i kulturnu baštinu i istovremenom povećavanju koristi za stanovništvo turističkih odredišta“ (UNWTO Code of Ethics, s.p.). Unatoč tome, zančajan dio Kodeksa posvećen je opisivanju dobrih strana turizma, a upitno je koliko su njegove preporuke o odgovornostima turista i dionika u turizmu realistične i provedive. Kodeks sadrži poruke sa snažnim društveno-političkim konotacijama. Stavak 1. članka 7. UNWTO-ovog Kodeksa pod nazivom „Pravo na turizam“ govori o univerzalnom pravu na „direktni i osobni pristup otkrivanju i uživanju u resursima ovoga planeta,“ i sročeno je na način da djeluje da je riječ o temeljnom ljudskom pravu. Također sugerira da tome pristupu ne bi smjele postojati nikakve prepreke (UNWTO Etički kodeks, 1999). To bi u ekstremnim slučajevima moglo biti protumačeno kao dopuštenje za pretvaranje bilo kakvog kulturnog, društvenog, prirodnog resursa u turistički resurs, bez prava na prigovor (Castañeda, 2012). U ranije navedenoj

ICOMOS-ovoj Povelji je slično navedeno da baština ima „važnu ulogu u modernom životu“ i da bi iz tog razloga trebala biti „fizički, intelektualno, i/ili emotivno dostupna javnosti“ (ICOMOS, Povelja o kulturnom turizmu 1999, str. 6). Važnost jednakosti pristupa za sve također je vrlo cynično opisana u Kodeksu o etičnosti. S obzirom na činjenicu da putovanja i posjećivanje turističkih odredišta zahtijevaju ne samo slobodno vrijeme i financijska sredstva, nego i određenu razinu fizičke sposobnosti i samostalnosti, razumljivo je da nikada neće biti dostupna apsolutno svima. UNWTO navodi da je oko 16% svjetske populacije zahvaćeno nekim oblikom invaliditeta i izražavaju želju za time da se i njima omogući „pristup turizmu, turističkim proizvodima i uslugama,“ no tu dostupnost u Kodeksu o etičnosti navode kao „poslovnu priliku za odredišta i organizacije da prihvate sve posjetitelje i na taj način povećaju svoje prihode“ (UNWTO Code of Ethics, s.p.). U ICOMOS-ovoj povelji je navedeno i da bi pristup baštini trebao biti svima priuštiv (ICOMOS, Povelja o kulturnom turizmu 1999). Humanistički ideali i „zelena“ ideja održivosti ironično se koriste u raznim pravilnicima i kodkesima samo kao „opravdanje za neometano širenje neoliberalne globalizacije,“ kako bi se u konačnici povećalo tržište kulturnog turizma (Castañeda, 2012, str. 49). Takva „laissez-faire vizija za razvoj turizma“ nikako se ne uklapa u koncept održivoga razvoja i dugoročno šteti kulturnoj baštini (Castañeda, 2012). Kako bi se poboljšala učinkovitost Kodeksa, UNTWO 2020. godine izdaje Konvenciju o etičkome turizmu koja se djelomično temelji na njemu. Iako je Kodeks o etičnosti u turizmu dokument star više od dvadeset godina i potrebno ga je revidirati s obzirom na to da njegove poruke nisu održive, a naišle su i na mnoge kritike, on u Konvenciji nije znatno izmijenjen. UNWTO kao opravdanje navodi činjenicu da su glavni principi Kodeksa već davno usvojeni i da su opće poznati u turističkoj industriji (UNWTO Framework Convention Background, s.p.). U Konvenciji tvrde da su „čvrsto uvjereni“ da odgovorni i održivi turizam „nije inkompatibilan s rastućom liberalizacijom“ turističke industrije“ i da je

moguće pomiriti „otvorenost međunarodnom tržištu i zaštitu društvenih i kulturnih identiteta“ (UNWTO Framework Convention, 2020, str. 7).

9. Zaključak

Iskorištavanje baštine u turističke svrhe i uporaba kulturnoga turizma za ekonomski napredak ima mnoge pozitivne strane i to se ne bi smjelo zaustaviti, ali na primjerima opisanim u ovom radu vidljivo je da je od iznimne važnosti pronaći način da se poboljša status baštine unutar turizma. Vrijednost baštine kao fragment prošlosti ili kao temelj kulture mora imati prednost u odnosu na njenu ekonomsku iskoristivost. Ograničeni pristup baštini je u prošlosti s pravom bio kritiziran kao elitizam. Međutim, uništavanje baštine kako bi se dokazalo da njeni upravitelji idu uz korak s kulturnim vrijednostima današnjice, kao što su „razumijevanje, mir, prosperitet i univerzalno poštivanje ljudskih prava i sloboda za sve,“ (UNWTO Framework Convention, 2020, str. 7) je nedopustivo. Iz tog razloga potrebno je ponovo promijeniti način na koji se baština percipira. Prema riječima Comera i Willemsa, odredišta s kulturnom baštinom trebala bi biti predstavljana „ne kao zabavni parkovi, pa da se onda velike količine posjetitelja potiču da provode puno vremena u njima, nego kao muzeji ili laboratoriji“, a posjetitelji trebaju biti „svjesni krhke prirode baštine“ (Comer i Willems, 2012, str. 517). Nadalje, iako je u radu spomenuto samo nekoliko primjera kulturne baštine s vrlo izraženim negativnim posljedicama turizma, oni se ne bi trebali smatrati samo posebnim slučajevima, nego upozorenjima za ostala odredišta. To je važno i za Hrvatsku kao zemlju koja se sve više oslanja na turizam kao sredstvo punjenja državnoga proračuna, i u kojoj se već počinu osjećati posljedice prevelikoga pritiska turista. Razvoj praksi održivoga kulturnoga turizma mogao bi pomoći u očuvanju baštine, no provedba je trenutno moguća samo u manjim omjerima zbog pritiska tržišta. Preporuke krovnih organizacija zaduženih za kulturu i turizam o važnosti zaštite baštine još uvijek nadjačava neoliberalno shvaćanje turizma koje stavlja naglasak na slobodu pristupa baštini kako bi se

naposljetku povećao profit. Sve veći interes za etičkim opcijama putovanja te sve češće uvođenje restrikcija na odredištima može pobuditi optimizam za budućnost kulturne baštine, no treba imati na umu da taj interes zasjenjuje rast ukupnih turističkih putovanja u svijetu, a skupa s njim jača i pritisak turista na materijalnu kulturnu baštinu. Bez konkretnih mjera, strožih zabrana za turiste i kontrole na turističkim odredištima nema održivosti u kulturnom turizmu, međutim ako se i u okviru održivosti naglasak ne stavi na zaštitu baštine, oštećivanje će se samo usporiti, ali neće prestati.

10. Literatura

- About Petra.* (s.p.). Preuzeto s Petra: One of Seven Wonders:
<https://www.visitpetra.jo/Pages/viewpage.aspx?pageID=124>. Pristup stranici 10. srpnja 2023.
- Abu Tayeh, S., & Hussein Mustafa, M. (8. Kolovoz 2011). The Impacts of Tourism Development on the Archaeological Site of Petra and Local Communities in Surrounding Villages. *Asian Social Science*, 7(8). doi:doi:10.5539/ass.v7n8p88
- All You Need to Know About the Venice Tourist Tax.* (s.p.). Preuzeto s Venezia Autentica:
<https://veneziaautentica.com/venice-tourist-tax/>. Pristup stranici 8. kolovoza 2023.
- Arraf, J. (6. Svibanj 2020). 'Ist Time To See It Like This': Petra Tourism Workers Long For Visitors To Return. Preuzeto s NPR: <https://www.npr.org/2020/05/06/850157824/1st-time-to-see-it-like-this-petra-tourism-workers-long-for-visitors-to-return>. Pristup stranici 10. srpnja 2023.
- Ashworth, G. (1997). Conservation as Preservation or as Heritage: Two Paradigms and Two Answers. *Built Environment*, 23(2), str. 92-102.
- Bastian, F., Jurado, V., Novakova, A., Alabouvette, C., & Saiz-Jimenez, C. (2010). The microbiology of Lascaux Cave. *Microbiology*, 156(3), str. 644–652.
- Blackall, M. (1. Srpanj 2019). *Global tourism hits record highs - but who goes where on holiday?* Preuzeto s The Guardian:
<https://www.theguardian.com/news/2019/jul/01/global-tourism-hits-record-highs-but-who-goes-where-on-holiday>. Pristup stranici 3. kolovoza 2023.
- Boniface, P. (1995). *Managing Quality Cultural Tourism*. London: Routledge.
- Buckley, R., Leung, Y.-F., Spenceley, A., & Hvenegaard, G. (2018). *Tourism and visitor management in protected areas : guidelines for sustainability*. Gland, Švicarska: IUCN. doi:<https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2018.PAG.27.en>
- Castañeda, Q. (2012). The Neoliberal Imperative of Tourism: Rights and Legitimation in the UNWTO Global Code of Ethics for Tourism. *Practicing Anthropology*, 34(3), str. 47-51. Preuzeto s <https://www.jstor.org/stable/24781886>
- Chhabra, D. (2010). *Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism*. Oxford: Routledge.
- Comer, D. D., & Willems, W. J. (2012). *Tourism and Archaeological Heritage: Driver to Development or Destruction?* ICOMOS, 17th General Assembly, 2011-11-27 / 2011-12-02, Paris.
- Dallen, T. J. (16. prosinac 2014). Contemporary Cultural Heritage and Tourism: Development Issues and Emerging Trends. *Public Archaeology*, 13(1-3), str. 30-47.
doi:10.1179/1465518714Z.00000000052
- Davey, P. (1. listopada 2001). Outrage. *The Architectural Review*. Preuzeto s <https://www.thefreelibrary.com/Outrage.-a079759800>

- Du Cros, H., McKercher, B. (2015). *Cultural Tourism*. Routledge.
- Duffy, R., Smith, M. (2003). *The Ethics of Tourism*. London: Routledge.
- Dujmović, M. (2019). Komercijalizacija kulturne baštine u turizmu. *Socijalna ekologija*, 28(2), str. 145-161. doi:<https://doi.org/10.17234/SocEkol.28.2.3>
- Giuffrida, A. (6. siječanj 2019). *The death of Venice? City's battles with tourism and flooding reach crisis level*. Preuzeto s The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/06/venice-losing-fight-with-tourism-and-flooding>. Pristup stranici 7. kolovoza 2023.
- Hewison, R. (28. studeni 2016). *What's at stake in digitising heritage sites such as the Lascaux cave?* Preuzeto s Apollo Magazine: <https://www.apollo-magazine.com/digitising-heritage-sites-lascaux-cave/>. Pristup stranici 7. kolovoza 2023.
- ICOMOS. (1999). *International Cultural Tourism Charter*. Paris: ICOMOS. <https://www.icomosictc.org/p/international-cultural-tourism-charter.html>
- ICOMOS. (1976). *Cultural Tourism Charter*. Paris: ICOMOS: <https://www.icomosictc.org/p/1976-icomos-cultural-tourism-charter.html>
- Ivković Šimičić, H. (6. srpanj 2023). *Sutra počinje Ultra pa je Split postavio table s pravilima ponašanja za turiste: 'Nuždu obavljajte u toaletima'*. Preuzeto s Telegram: <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/sutra-pocinje-ultra-pa-je-split-postavio-table-s-pravilima-ponasanja-za-turiste-nuzdu-obavljajte-u-toaletima/>. Pristup stranici 8. kolovoza 2023.
- Jorayev, G. (2020). Archaeology, Nationalism and Politics: The Need for Tourism. U T. Dallen, & L. Tahan, *Archaeology and Tourism: Touring the Past* (str. 186-204). Bristol: Channel View Publications. doi:<https://doi.org/10.21832/TIMOTH7567>
- Jus, N., Tsering, C., Mitcham, J. (2022). *Travel and Tourism: Economic Impact 2022*. World Travel and Tourism Council.
- Lansing, P., De Vries, P. (2007). Sustainable Tourism: Ethical Alternative or Marketing Ploy? *Journal of Business Ethics*, 72(1), str. 77-85. doi:0.1007/s10551-006-9157-7
- Leresche, N. (2019). From the Lascaux cave to Lascaux IV: Repetition and transformation of a simulacrum. U M. Gravari Barbas, N. Graburn, & J.-F. Staszak, *Tourism fictions, simulacra and virtualities*. Routledge.
- Leung, Y.-F., Spenceley, A., Glen, H., & Buckley, R. (2018). *Tourism and visitor management in protected areas: guidelines for sustainability*. IUCN, Gland, Švicarska. doi:<https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2018.PAG.27.en>
- Machu Picchu - History*. (2020). Preuzeto s Machupicchu - official site: <https://www.machupicchu.gob.pe/history/?lang=en>. Pristup stranici 22. srpnja 2023.
- Machupicchu visitor limitations*. (13. Srpanj 2020). Preuzeto s Machupicchu - official site: <https://www.machupicchu.gob.pe/machupicchu-only-will-be-able-to-receive-a-maximum-of-2244-visitors-per-day/?lang=en>. Pristup stranici 22. srpnja 2023.

- Matthews, J. P. (2020). Protecting the Archaeological Past in the Face of Tourism Demand. U T. Dallen , & L. Tahan , *Archaeology and Tourism Touring the Past* (str. 152-166). Bristol: Channel View Publications. doi:<https://doi.org/10.21832/TIMOTH7567>
- McKinsey&Co; WTTC. (2017). *Coping with Success: Managing Overcrowding in Tourism Destinations*. McKinsey & Company, World Travel & Tourism Council.
- Meisch, L. A. (Studen/prosinac 1985). Machu Picchu: Conserving an Inca Treasure. *Archaeology*, 38(5), str. 18-25. doi: <https://www.jstor.org/stable/41730268>
- Novelli, M. (2005). *Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann .
- Parveen, N. (31. ožujak 2023). *Manchester's £1-a-night tourist tax comes into force*. Preuzeto s The Guardian: <https://www.theguardian.com/travel/2023/mar/31/manchester-1-a-night-tax-on-tourists-comes-into-force>. Pristup stranici 7. kolovoza 2023.
- Petra Development and Tourism Region Authority. (2020.). *Revise and Update Petra Strategic Master Plan*. Preuzeto s <https://pdtra.gov.jo>
- Petra sees 147% increase in January visitors*. (2. 2 2023). Preuzeto s Jordan News: <https://www.jordannews.jo/Section-113/All/Petra-sees-147-increase-in-January-visitors-26773>. Pristup stranici 10. srpnja 2023.
- Ryan, K. (14. svibanj 2020.). *Ruining the Ruins: Overtourism to Undertourism at Machu Picchu*. Preuzeto s Story Maps: <https://storymaps.arcgis.com/stories/d2f4fc1c7b314cc8a6c8af466cec0d24>. Pristup stranici 10. srpnja 2023.
- Saarinen, J. (19. prosinac 2013). Critical Sustainability: Setting the Limits to Growth and Responsibility in Tourism. *Sustainability*, str. 1-17. doi:10.3390/su6010001
- Schlauderaff, S., Press, J., Huston, H., Su, C.-H., & Tsai, C. (2021). Are We Putting Our Favorite Destinations in Peril? A no longer lost city - Machu Picchu case study. *Journal of Hospitality & Tourism Cases*, 10(1), str. 34-39. Preuzeto s https://www.chrie.org/assets/docs/JHTC-case-notes/JHTC-vol-10/JHTC_Vol%2010_Issue%201_Schlauderaff_et.al_case.pdf
- Simmons, J. (s.p.). *Overtourism in Venice*. Preuzeto s Responsible Travel: <https://www.responsibletravel.com/copy/overtourism-in-venice>. Pristup stranici 6. kolovoza 2023.
- Tahan, L. G. (2020). Archaeological Destruction and Tourism: Sites, Rights, Rituals and Narratives. U T. Dallen, & L. Tahan, *Archaeology and Tourism: Touring the Past* (str. 121-132). Bristol: Channel View Publications. doi:<https://doi.org/10.21832/TIMOTH7567>
- UNESCO. (1972). Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Preuzeto s <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000002091>
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (2015). *Tourism at World Heritage Sites: Challenges and Opportunities*. Madrid: World Tourism Organization (UNWTO).

- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (2016). *Tourism and Culture Synergies*. Madrid: UNWTO.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2018). 'Overtourism'? – *Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions, Executive Summary*. Madrid: UNWTO. doi:den University of Applied Sciences (2018), 'Overtourism'? – Understanding and Managing <https://doi.org/10.18111/9789284420070>
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (2019). *UNWTO Tourism Definitions*. Madrid: UNWTO. doi:10.18111/9789284420858
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (2020). *Framework Convention on Tourism Ethics*. Madrid: UNWTO.
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (2021). *Cutting Edge - Bringing cultural tourism back in the game*. Preuzeto s UNTWO: <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-bringing-cultural-tourism-back-game>
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (s.p.). *Accessible Tourism*. Preuzeto s UNWTO: <https://www.unwto.org/accessibility>
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (s.p.). *Ethics Convention*. Preuzeto s UNWTO: <https://www.unwto.org/ethics-convention>
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (s.p.). *Global Code of Ethics for Tourism*. Preuzeto s UNWTO: <https://www.unwto.org/background-global-code-ethics-tourism>
- United Nations World Tourism Organisation (UNWTO). (s.p.). *World Cimmittee on Toutism Ethics (WCTE)*. Preuzeto s UNWTO: <https://www.unwto.org/world-committee-tourism-ethics>
- Wickens, E. (2005). Cultural heritage tourism – Being, not looking: beyond the tourism brochure of Greece. U M. Novelli, *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases* (str. 111-120). Elsevier Butterworth-Heinemann.
- World Archaeology: Lascaux. (7. ožujak 2010). *Lascaux*. Preuzeto s World Archaeology: <https://www.world-archaeology.com/features/lascaux/>. Pristup stranici 3.kolovoza 2023.
- Wright, R. (8. kolovoz 2023). *Greece's Acropolis: Cap on daily visitors and staggered entry times starting in September*. Preuzeto s Euronews: <https://www.euronews.com/travel/2023/08/03/greeces-acropolis-cap-on-daily-visitors-and-staggered-entry-times-starting-in-september>. Pristup stranici 8. kolovoza 2023.

Izvori slika

Slika 1: Comer, D. D., & Willems, W. J. (2012). *Tourism and Archaeological Heritage: Driver to Development or Destruction?* ICOMOS, 17th General Assembly, 2011-11-27 / 2011-12-02, Paris.

Slika 2: *Lascaux: A Textbook Case on the Pros and Cons of Mass Tourism*. (2017.) Think Global Heritage. <https://thinkglobalheritage.wordpress.com/2017/11/01/lascaux-a-textbook-case-on-the-pros-and-cons-of-mass-tourism/>. Pristup stranici 11. kolovoza 2023.

Slika 3: *The Intihuatana stone in Machu Picchu*. (2017). Anees de Pellerinage. <https://www.anees-de-pelerinage.com/intihuatana-stone-in-machu-picchu/>. Pristup stranici 11. kolovoza 2023

Slika 4: Coffey, H. (2018). *Venice has become so crowded that the mayor is going to start separating tourists from locals*. Insider. <https://www.insider.com/venice-is-going-to-start-separating-tourists-from-the-locals-2018-4>. Pristup stranici 11. kolovoza 2023

Sažetak

Materijalna kulturna baština već dugo služi kao resurs u turizmu. Međutim, zbog naglog razvoja međunarodnog turizma tijekom posljednjih 50 godina, povećao se i pritisak turista na baštinu, što je na mnogim poznatim odredištima diljem svijeta dovelo do njenoga uništavanja. To uništavanje može biti posljedica neopreznosti turista ili uporaba neprikladne infrastrukture. Krovne organizacije zadužene za baštinu, kao što su UNESCO i ICOMOS, iznjele su niz smjernica i preporuka za zaštitu baštine u turizmu i predlažu da bi se daljni razvoj turizma trebao temeljiti na paradigmi održivosti. Održivi kulturni turizam podrazumijeva usklađivanje ekonomske i društvene uloge turizma sa zaštitom baštine, ali teško ga je ostvariti prvenstveno zato što ekonomske pogodnosti turizma često nadjačaju njegove negativne strane. Nadalje, sve metode usporavanja prekomjernoga kulturnog turizma i postizanja održivosti uključuju neki način ograničavanja pristupa baštini. To podiže pitanje etičnosti tih metoda jer se neometani pristup baštini smatra ne samo glavnom pretpostavkom turizma, nego i univerzalnim ljudskim pravom. Odgovorni, informirani turisti mogu doprinjeti očuvanju baštine i iz toga razloga potrebno je raditi na edukaciji turista o njihovom utjecaju. Potrebno je i preispitati njihovu motivaciju za kulturnim turizmom, jer se smatra da većina kulturnih turista ne putuje zbog stjecanja dubljeg iskustva, nego iz površnih razloga. Kulturni turizam ne bi se trebao shvaćati samo kao razonoda za turiste ili izvor zarade za upravitelje baštinskim resursima i potrebno je staviti veći naglasak na važnost zaštite baštine.

Ključne riječi: kulturna baština, upravljanje baštinom, prekomjerni turizam, kulturni turizam, održivost

Summary

Tangible cultural heritage has been used as a resource for cultural tourism for a long time. International tourism has experienced rapid growth during the last 50 years, which caused increased pressure and gradual destruction of heritage. Destruction can be caused by improper tourist behavior or inappropriate infrastructure. Lead organizations in heritage management, such as UNESCO and ICOMOS, have issued numerous guidelines and recommendations for heritage protection in tourism, and they suggest that the future of tourism lies in sustainability. The concept of sustainable heritage tourism is based on the synergy of its economic and social dimensions and heritage protection, but it has proven to be difficult to achieve in practice, primarily because economic benefits almost always outweigh negative sides of tourism. Furthermore, all methods of curbing overtourism and establishing sustainability are based on limiting access to heritage, which raises ethical questions. Access to heritage is considered to be not only the basis of tourism, but a universal human right as well. Responsible, well-informed tourists can contribute to heritage protection, which is why they should be educated about their impact. On the other hand, their motivation for cultural tourism should be reexamined. It is considered that most cultural tourists travel for superficial reasons only, and not in order to gain a deeper experience. Cultural tourism shouldn't be perceived just as entertainment or a source of profit, and more attention should be given to heritage protection.

Key words: cultural heritage, heritage management, overtourism, cultural tourism, sustainability